

Spiknutí průměrných

Česká věda stále hraje jen druhou ligu

Ještě před šesti či sedmi lety byla česká věda opravdovou popelkou. Stát na ni přispíval pouze čtyřmi desetinami procenta HDP s argumentem, že „si ji má platit ten, kdo ji potřebuje“. Změnilo se od té doby něco? Určitě ano. Na výzkum a vývoj jde letos ze státního rozpočtu více než 14 miliard korun (tedy cca o dvě desetiny procenta HDP více) a do českých laboratoří se z úspěšných zahraničních stáží vrací nadějní mladí badatelé. Třebaže financování vědy má do ideálu stále daleko, existuje také celá řada výzkumných skupin, které mají k dispozici slušně vybavená pracoviště i přiměřené množství peněz. Dokonce i platy některých badatelů jsou už relativně přijatelné. Přesto je namísto tvrzení, že česká věda se stále podobá značně neduživému pacientovi.

Chybí světové špičky

Ačkoli alespoň v základních vědeckých oborech u nás už zaplat'pánbůh existují výzkumné týmy dosahující úroveň slušného západoevropského průměru, stále se potýkáme s nedostatkem skupin, které by fungovaly jako skutečné vědecké školy. Téměř vůbec pak u nás neexistují absolutní špičky, které by globální vědecká komunita uznávala jako jedny z nejvýznačnějších světových představitelů daného oboru („Nobelovská třída“). Klíčovou potíží je však především to, že v české vědě stále přežívá příliš mnoho týmů, které jsou v mezinárodním srovnání výrazně podprůměrné.

Podle kvality výstupů vědecké práce (např. průměrná citovanost vědecké publikace), patří Česko nadále mezi nejslabší evropské země. Čeští vědci prostě většinou produkují velké množství málo důležitých výsledků a často si vlastně jen „hrají na vědu“. Kupříkladu v biomedicínských oborech publikují v těch nejkvalitnějších odborných časopisech Rakušané či Finové pět až desetkrát častěji než Češi a téměř dvakrát lépe jsou na tom v tomto ohledu například i Maďaři. Není pak divu, že čeští uchazeči o prestižní mezinárodní granty jsou pravidelně předstihováni kolegy z Maďarska, Polska či Estonska.

Mnozí nadějní vědci po návratu z úspěšného postdoktorálního pobytu v Americe zleniví, začnou se přizpůsobovat zdejšímu nízkému standardu a posléze se spokojí s postavením jednookých mezi slepci. To souvisí s kvalitou atmosféry v našich ústavech. Velká většina badatelů střední a starší generace totiž vyrostla ještě v předlistopadových poměrech, kdy z objektivních důvodů opravdu nebylo možné hrát ve světové vědecké soutěži jině, než „druhé housle“. Mnozí z nich se v nových podmínkách už prostě „nechytli“, přesto ale dobře vědí jak na to: utratit přidělený grant, zplodit několik publikací uveřejněných v podřadných mezinárodních časopisech, úspěšně obhájit závěrečnou zprávu a dostat grant na další pokračování nějakého bezvýznamného výzkumu.

Problém je v tom, že laická veřejnost, ba ani vědci z jiných oborů, nedokáží takového badatele dobře odlišit od opravdu kvalitního pracovníka, který dosahuje mezinárodně významných výsledků. Jsem přesvědčen, že nejméně polovina peněz věnovaných státem na výzkum a vývoj, je dodnes promrhávána ve zcela podřadných projektech.

Tak neblahý stav je umožněn i tím, že zde neexistuje žádný hodnotící systém, podle kterého by bylo možno jednoznačně říci, jaký je kvalitativní rozdíl mezi úrovní chemie, fyziky či molekulární biologie v Česku a jiných srovnatelných zemích a jestli se postupně mění v náš prospěch. Logicky pak ani není možné poznat, které obory a jednotlivé týmy jsou na vysoké mezinárodní úrovni a které produkují balast.

Takový hodnotící systém by se přitom snadno dal zavést, ale není k tomu naprosto žádná vůle. V této souvislosti je třeba také otevřeně říci, že často vyzdvihované hodnocení některých našich

výzkumných institucí mezinárodními komisemi bylo v podstatě velmi mírné a hodnotitelé se spíše domnívali, že jejich úkolem je „podržet“ české kolegy. Je pak smutné, když se Akademie věd chlubí, že její vědecká produktivita je o polovinu lepší než český průměr a že „téměř dosahuje světového průměru“. Elitní česká instituce by přece měla být mnohem lepší než světový průměr!

Co s tím?

Cíle, ke kterým by česká věda měla konečně zamířit, jsou podle mého názoru čtyři: 1. Podstatné rozšíření sítě týmů pracujících na vysoké mezinárodní úrovni a vedených hlavně mladými navrátilci ze zahraničních pobytů. 2. Vznik alespoň několika pracovišť, které by dosáhly vedoucího postavení ve světovém měřítku. 3. Výrazné zvýšení průměrné úrovně základního výzkumu tak, aby podle mezinárodně uznávaných kritérií (průměrná citovanost publikací, počet publikací v nejprestižnějších odborných časopisech, plenární přednášky na velkých mezinárodních kongresech, mezinárodní vědecké ceny) nezaostával za průměrem EU. 4. Zlepšit postavení skomírajícího aplikovaného výzkumu a inovačního průmyslového vývoje tak, aby se stal zcela funkční součástí ekonomiky.

Na místě je samozřejmě otázka, jak takových cílů dosáhnout. V první řadě by vláda konečně měla splnit svůj závazek poskytovat na výzkum a vývoj alespoň sedm až osm desetin procenta zdejšího HDP (což odpovídá průměru EU). To by však samozřejmě nemělo smysl bez toho, aby se omezilo výše popsané plýtvání. Přidané i ušetřené peníze (ve výši několika miliard korun) by pak měly být použity na podporu nově vznikajících týmů vedených perspektivními lidmi, kterým je potřeba nabídnout i skutečně atraktivní platy. Dalším pozitivním krokem by mohlo být zavedení státních stipendií pro postdoktorální pobyty mladých pracovníků na špičkových zahraničních pracovištích a výrazná podpora těch, kteří by se vrátili zpět. Ta by však sama o sobě nestačila. Klíčové je, aby tito mimořádně cenní mladí vědci po návratu pracovali v kvalitním institucionálním prostředí a nedostali tak „příležitost“ přizpůsobit se místnímu nenáročnému standardu.

Hodně by se dalo zlepšit a ušetřit také reorganizací anachronických útvarů. Například v areálu biologických ústavů AV v Praze Krči jsou dnes čtyři instituce vzniklé před téměř padesáti roky. Přestože se tyto ústavy zabývají příbuznou problematikou, má každý vlastní administrativu a často se obtížně domlouvají o společných provozech a zařízeních. Pokud by byly sloučeny v jeden celek, ušetřila by se řada administrativních míst a zlepšila komunikace mezi výzkumnými týmy.

Zkušenosti z jiných zemí (například Rakouska) ukazují, že naši vědci by asi nejvíce pomohlo, kdyby se podařilo založit několik mezinárodních ústavů velmi vysoké úrovně (třeba jeden biomedicínský, jeden chemický a jeden fyzikální). V těch by se pak vedoucími jednotlivých týmů měli stát vynikající zahraniční vědci a čeští i zahraniční pracovníci a studenti by v nich pracovali za podmínek srovnatelných s těmi západoevropskými. Investice do takových elitních ústavů by na naši vědu měla podobně blahodárný účinek, jako měl vstup Volkswagenu do mladoboleslavské Škodovky na kvalitu jejich automobilů. Bez něčeho takového se dopředu nepohneme.

Kdo rozhybe reformy

Současný nedobrý stav je důsledkem toho, že reformy v naší vědě a vysokém školství byly polovičaté a skončily předčasně někdy kolem roku 1994. K jejich dalšímu pokračování dnes bohužel uvnitř vědecké obce prakticky chybí jakákoliv motivace: ti nejlepší jsou již totiž poměrně dobře podporováni a tudíž je nízká kvalita celku a mrhání prostředky moc nepálí. Ti horší nemají zájem na jakékoliv změně. Impuls tak musí přijít zvenčí. Nejlépe snad od nějakého osvíceného, dostatečně vlivného a energického politika, který si tuto záležitost vezme za svou.

VÁCLAV HOŘEJŠÍ